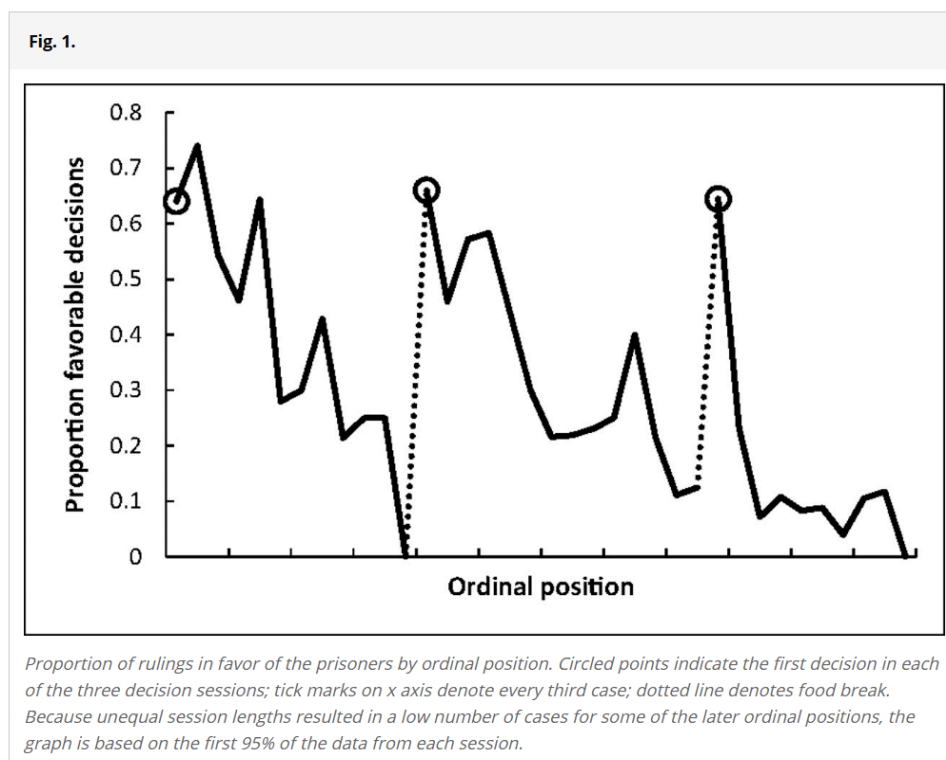

Ντετερμινισμός: Απο το νευροβιολογικό επίπεδο στο κοινωνικό

1. Εισαγωγή

Οι Danziger, Levav και Avnaim-Pesso, δημοσίευσαν το 2011 τα αποτελέσματα μιας συστηματικής παρατήρησης 1.112 δικαστικών αποφάσεων παρόλ (αποφυλάκισης υπό όρους) σε ισραηλινά δικαστήρια, για να μελετήσουν αν υπάρχουν εξωγενείς παράγοντες που τις επηρεάζουν. Συγκεκριμένα, επέλεξαν τις δικαστικές υποθέσεις σχετικά με την έγκριση ή απόρριψη αποφυλάκισεων υπό όρους, καθώς αυτό το είδος δίκης έχει διακριτές, σαφείς και συγκριτικά μετρήσιμες εκβάσεις. Το εντυπωσιακό εύρημα ήταν το εξής: στην αρχή της κάθε βάρδιας, η πιθανότητα έγκρισης μιας αποφυλάκισης ανέρχονταν στο 65%. Το ποσοστό αυτό, υποχωρούσε σταδιακά σχεδόν στο μηδέν καθώς περνούσαν οι ώρες, και επανερχόταν απότομα ξανά στο 65%, αμέσως μετά από κάθε διάλειμμα (δύο στο σύνολο τους) για φαγητό. Δηλαδή, από τον μέσο όρο των δικαστών που μελετήθηκαν, η θετική απόφαση αποφυλάκισης κυμαινόταν περίπου στις 2 των 3 φορών, ενώ έπειτα από κάθε διάλειμμα για γεύμα, οι θετικές αποφάσεις αυτές έτειναν στο μηδέν, όσο οι δικαστές απομακρύνονταν χρονικά από το διάλειμμα για γεύμα.

Πηγή: Danziger, S., Levav, J., & Avnaim-Pesso, L. (2011). Extraneous factors in judicial decisions. PNAS, 108(17), 6889–6892.

Η ερμηνεία που έδωσαν οι ίδιοι οι ερευνητές ήταν ότι η έγκριση της αποφυλάκισης είναι μία απόφαση που ενέχει περαιτέρω γνωστικές απαιτήσεις, συγκριτικά με την απόρριψη. Απαιτεί

αξιολόγηση, ανάληψη ευθύνης για μια αλλαγή, και κατ' επέκταση εκτενέστερη γραπτή αιτιολόγηση. Πράγματι, οι θετικές αποφάσεις στη μελέτη διαρκούσαν σημαντικά περισσότερο και συνοδεύονταν από εκτενέστερη γραπτή αιτιολόγηση (διπλάσιος χρόνος κατα μέσο όρο για τις θετικές από τις αρνητικές). Η απόρριψη, αντίθετα, καθώς αποτελεί την υφιστάμενη κατάσταση, είναι μια σαφώς λιγότερο (νοητικά και πρακτικά) απαιτητική διεργασία. Ο λόγος του συσχετισμού αυτού παρόλα αυτά (διαλλείματος για γεύμα / θετικής ή αρνητικής απόφασης αποφυλάκισης) δε θα μπορούσε να είναι αποτέλεσμα συνειδητής διεργασίας, αλλά της ίδιας μας της δομικολειτουργικής ιδιοσύστασης. Ο προμετωπιαίος φλοιός (η εγκεφαλική περιοχή που σχετίζεται με τη σύνθετη κρίση και την αναστολή των αυτόματων αντιδράσεων) δαπανά μεγάλο μέρος της ενέργειας του εγκεφάλου και είναι ιδιαίτερα ευεπηρεάστος στην κόπωση, στο στρες, στις διακυμάνσεις της γλυκόζης του αίματος που τον τροφοδοτεί (Kern et al., 2008). Όταν οι πόροι του εξαντλούνται, ο εγκέφαλος τείνει να επιστρέφει στις γνωστικά λιγότερο δαπανηρές, αυτοματοποιημένες διαδρομές, και η κρίση λαμβάνει πλέον μορφές όπως το παράδειγμα της μελέτης που προαναφέρθηκε.

Αν εστιάσουμε σε μια - φαινομενικά ασήμαντη - βιολογική μεταβλητή, όπως η διακύμανση των επιπέδων γλυκόζης στο αίμα έπειτα από ένα γεύμα, διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν ενδείξεις ότι έχει σοβαρό αντίκτυπο στις αποφάσεις του ατόμου (δικαστών, στο παράδειγμα μας), όπως και συνέπειες για τις ζωές άλλων (φυλακισμένοι). Τι συμβαίνει, λοιπόν, με όλες τις άλλες, πολυποίκιλες και ενίοτε ασαφείς μεταβλητές που διαμορφώνουν την ανθρώπινη σκέψη σε ένα ευρύτερο επίπεδο ανάλυσης, όπως το κοινωνικό;

Είμαστε απλά ό,τι και το σύνολο των κοινωνικών και βιολογικών ερεθισμάτων μας (ντετερμινισμός) ή μπορούμε να εντοπίσουμε ελευθερία στη βούληση μας ακόμα και με αυτή την παραδοχή (συμβατισμός¹);

2. Το ιστορικό αίτιο κάθε πράξης

2.1 Ο Ορισμός και η πρόκληση

Ο Robert Sapolsky (2023) ως ένας απόλυτα ντετερμινιστής νευροβιολόγος διατυπώνει τη στάση του πάνω στο ζήτημα της ελεύθερης βούλησης με τον εξής τρόπο: Για να υποστηρίξει κάποιος ότι υπάρχει ελεύθερη βούληση, πρέπει να βρίσκεται σε θέση να εντοπίσει τον νευρώνα ή τις νευρικές συνάψεις, που έχει/έχουν ξεκινήσει μια συμπεριφορά χωρίς να έχει/έχουν επηρεαστεί από τίποτα που έχει προηγηθεί: χωρίς τη νευροφυσιολογική συνθήκη εκείνης της στιγμής. Χωρίς τα επίπεδα ορμονών των προηγούμενων ωρών. Χωρίς τις εμπειρίες της παιδικής ηλικίας που έχουν διαμορφώσει μέρος του ασυνείδητου του. Χωρίς τα γονίδια που κληρονομήθηκαν. Χωρίς τους αιώνες εξελικτικής ιστορίας που καθόρισαν την υπόσταση του ανθρώπινου εγκεφάλου που έχουμε σήμερα κ.ο.κ.

“Show me that neuron, and you have proven free will” (Sapolsky, “Determined”, 2023)

¹ Ο συμβατισμός είναι η φιλοσοφική θεωρία που υποστηρίζει ότι η ελεύθερη βούληση και ο ντετερμινισμός (αιτιοκρατία) δεν είναι αμοιβαίως αποκλειόμενες έννοιες, αλλά μπορούν να συνυπάρχουν. Στο πλαίσιο της ελεύθερης βούλησης, ο συμβατισμός επαναπροσδιορίζει την έννοια της ελευθερίας, υποστηρίζοντας ότι δεν χρειάζεται να είμαστε απαλλαγμένοι από αιτιώδεις νόμους για να είμαστε υπεύθυνοι για τις πράξεις μας.

Αμφότερες οι θέσεις των ντετερμινιστών και των συμβατιστών (αλλά και υποστηρικτών των λοιπών θεωριών) παρουσιάζουν περιορισμούς. Σε ένα ντετερμινιστικό περιβάλλον, με όρους αιτίων και αποτελεσμάτων υπάρχουν προδιαγεγραμμένες εκβάσεις του κάθε φαινομένου, παρόλο που δεν μπορούμε να τις προβλέψουμε, λόγω πολυμεταβλητότητας. Οι ντετερμινιστές λοιπόν, στηρίζονται σε υπάρχοντα νευροβιολογικά ευρήματα, αλλά κάνουν (στη προκειμένη περίπτωση) και βήματα πέρα από αυτά, που πιθανώς να μην στηρίζονται πλήρως στη βάση από την οποία ξεκινούν. Άλλωστε, τα ευρήματα πολλές φορές είναι πρόσφατα και δεν αποκλείεται μέρος των συμπερασμάτων τους να αναιρεθεί με την εμφάνιση νέων. Ο συμβατισμός, από την άλλη, παρουσιάζει αδυναμίες στη προσπάθεια του να συμβιβάσει σε ένα ντετερμινιστικό κόσμο που αποδέχεται, την έννοια της ελευθερίας όπως την αντιλαμβάνεται, έχοντας παράλληλα το βάρος της απόδειξης ως η πλευρά που υποστηρίζει την ύπαρξη ενός φαινομένου (burden of proof)².

Η διεπιστημονικότητα (στη προκειμένη περίπτωση: νευροβιολογίας-πολιτικής/κοινωνικής θεωρίας) είναι μια προσέγγιση που συμβάλλει μοναδικά στην εξέλιξη των επιστημών. Κάθε πεδίο φέρει τους δικούς του εγγενείς περιορισμούς. Συνδυάζοντάς τα, οι περιορισμοί του ενός μπορούν να καλυφθούν από τις δυνατότητες του άλλου, και κάθε πλευρά να προσφέρει εξηγήσεις που η άλλη δεν θα μπορούσε να παράγει μόνη της.

Στο μέλλον είναι δυνατόν να υπερβληθούν πολλοί εκ των περιορισμών με την εξέλιξη του κλάδου των νευροεπιστημών. Ως ανθρώπινα όντα, πάντως, μας είναι οπωσδήποτε αδύνατον - οποιαδήποτε και να είναι η αλήθεια στη τελική - να υπερβούμε τα φυσικά μας όρια και να σκεφτούμε ή να δράσουμε απορρίπτοντας την αίσθηση της ελευθερίας βούλησης μας, κάτι που παραδέχονται με ευκολία ακόμα και οι κορυφαίοι θεωρητικοί της απόρριψής της.

Αυτό που μπορούμε να συλλογιστούμε με μία σχετική ασφάλεια πιθανώς, είναι πως τα ευρήματα μέχρι σήμερα (από τη νευροβιολογία, την εξελικτική βιολογία, τη γενετική, την κοινωνική ψυχολογία) τείνουν προς μια πιο αιτιοκρατική ερμηνεία (μένοντας επιφυλακτικοί ως προς την απολυτότητα αυτής) παρά προς ένα μοντέλο πλήρης ανθρώπινης ελευθερίας χωρίς κανένα παράγοντα επιρροής πάνω στο γνωστικοσυμπεριφορικό μας πεδίο. Οι αιτίες της συμπεριφοράς μας φαίνεται να είναι βαθύτερες, παλαιότερες και πιο διάχυτες λοιπόν, από ότι η διαίσθηση μας, μας αφήνει περιθώριο να αντιληφθούμε. Μας είναι χρήσιμη λοιπόν ως οπτική, η προσέγγιση ότι «κάθε πράξη/βούληση έχει αιτίες από πίσω της που προηγούνται»;

Ας εξετάσουμε για αρχή, κάποια πειράματα από τον χώρο της νευροεπιστήμης.

2.2 Το πείραμα του Michael Gazzaniga: η ψευδαίσθηση της ενιαίας συνείδησης

Οι λοβοτομές διεξάγονται από τη δεκαετία του '40, αλλά πέρασαν πάνω από είκοσι χρόνια μέχρι να μπούμε στη διαδικασία να μελετήσουμε συστηματικά τις επιδράσεις τους στη συμπεριφορά και τη γνωστική λειτουργία.

² Το «βάρος της απόδειξης» (burden of proof / onus probandi) είναι μια θεμελιώδης αρχή της λογικής, της φιλοσοφίας και του δικαίου που καθορίζει ποιος οφείλει να αποδείξει έναν ισχυρισμό. Το βάρος της απόδειξης πέφτει σε αυτόν που κάνει τον θετικό ισχυρισμό (αυτός που λέει ότι κάτι υπάρχει).

Από τη δεκαετία του '60 και έπειτα, ο νευροεπιστήμονας Michael Gazzaniga μελέτησε συστηματικά μια ιδιαίτερη ομάδα ασθενών: εκείνους στους οποίους είχε χειρουργικά διακοπεί το μεσολόβιο (η μεγάλη δέσμη νευρικών ινών που συνδέει τα δύο εγκεφαλικά ημισφαίρια) ως θεραπευτική παρέμβαση για μορφές επιληψίας. Σε πειραματικές συνθήκες, όπου ο ερευνητής μπορούσε να κατευθύνει διαφορετικά ερεθίσματα σε καθένα από τα δύο ημισφαίρια (ανεξάρτητα), λόγω αυτής της τομής (της καλλωσοτομίας³), αποκαλύφθηκε κάτι που άλλαξε ριζικά την εικόνα μας για τον εγκέφαλο και τη συνείδηση.

Σε ένα από τα πειράματα, η απλή οδηγία «σήκω και περπάτησε» προβαλλόταν αποκλειστικά στο οπτικό πεδίο του ασθενή που τροφοδοτούσε το δεξί ημισφαίριο.

Αυτός, εκτελούσε την οδηγία.

Στη συνέχεια ο ερευνητής έκανε την ερώτηση: «γιατί σηκώθηκες;».

(Η απάντηση δεν προερχόταν από εκεί όπου είχε προέλθει η οδηγία (το δεξί ημισφαίριο διαθέτει περιορισμένες γλωσσικές ικανότητες) αλλά από το αριστερό ημισφαίριο, το οποίο δεν είχε λάβει ποτέ το αρχικό μήνυμα).

Η απάντηση του ασθενή με μια ομαλότητα, φυσικότητα και αυτοπεποίθηση ήταν «Ήθελα να πω νερό».

Το αριστερό ημισφαίριο δεν είχε επίγνωση της πραγματικής αιτίας της πράξης και επινοούσε εκ των υστέρων μια αιτία συμβατή με τη συμπεριφορά που παρατηρούσε στον ίδιο τον εαυτό του.

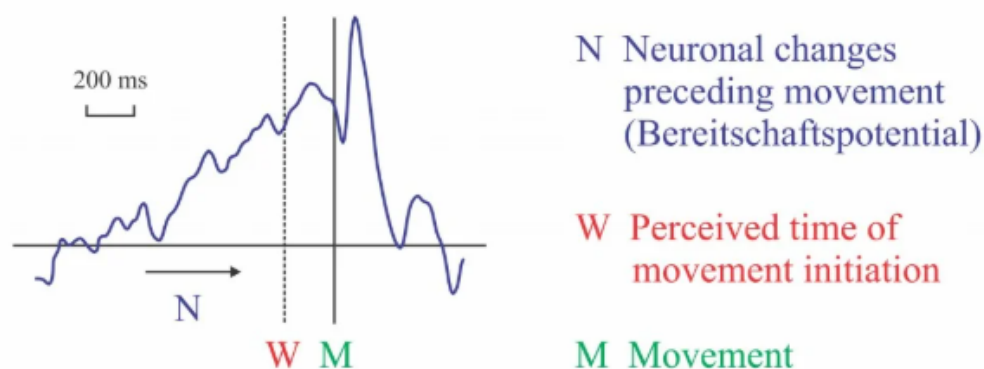
Ο Michael Gazzaniga (2011) ονόμασε αυτή τη λειτουργία “interpreter” (ερμηνευτή) και διατύπωσε το εξής πόρισμα: η αφηγηματική κατασκευή που παρατηρείται με τόση ακρίβεια στους ασθενείς εγκεφαλικής διχοτόμησης δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση παθολογικό αίτιο αλλά συνιστά τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί ο ανθρώπινος εγκέφαλος. Ο εγκέφαλος δηλαδή δεν είναι ένα ενιαίο σύστημα παράλληλων διεργασιών (αισθητικών, συναισθηματικών, μνήμης κ.ο.κ) που εκτυλίσσονται ταυτόχρονα και σε μεγάλο βαθμό ακόμα ανεξάρτητα. Η ανθρώπινη εμπειρία της ενιαίας συνείδησης, του ενός «εγώ» που σκέπτεται και αποφασίζει, παράγεται εκ των υστέρων από τον «ερμηνευτή», ο οποίος δίνει συνοχή και μια γραμμή αφήγησης σε διαδικασίες που στην πραγματικότητα δεν τις φέρουν εγγενώς.

Ο κοινωνικός ψυχολόγος Daniel Wegner (2002) το διατυπώνει με τον εξής τρόπο: όταν εξηγούμε γιατί πράξαμε με έναν συγκεκριμένο τρόπο, η εξήγηση που δίνουμε δεν είναι, ή τουλάχιστον δεν είναι μόνο, η πραγματική αιτία της πράξης. Είναι μια αφήγηση που ο εγκέφαλος κατασκευάζει για να δώσει μια εξήγηση σε αποτελέσματα που είχαν ήδη παραχθεί από διαδικασίες πέρα από τον έλεγχο της συνείδησης. Είναι μια ιστορία στην οποία ο ίδιος ο αφηγητής πιστεύει απόλυτα, χωρίς να γνωρίζει ότι την έχει επινοήσει. Και ακριβώς αυτή η πειστικότητα είναι που καθιστά την ψευδαίσθηση της ελεύθερης βούλησης τόσο ανθεκτική και αδύνατο να την αποτινάξουμε, σε όλες τις φάσεις και τα επίπεδα της ζωής μας.

³ Η καλλωσοτομία (αγγλικά: *callosotomy* ή *corpus callosotomy*) είναι μια σπάνια νευροχειρουργική επέμβαση που περιλαμβάνει την τομή ή διατομή του μεσολοβίου (*corpus callosum*) – της δέσμης νευρών που συνδέει το δεξί και το αριστερό ημισφαίριο του εγκεφάλου.

2.3 Το πείραμα του Benjamin Libet: η συνείδηση έπεται και δεν αποτελεί αφετηρία

Το συγκεκριμένο πείραμα διεξάχθηκε πρώτα από τον Benjamin Libet (1983) και έδειξε μέσα από ψηφιακές απεικονίσεις στη περιοχή του εγκεφάλου, ότι η συνειδητή επίγνωση της βούλησης έπεται κατά περίπου 200-350 χιλιοστά του δευτερολέπτου της αντίστοιχης νευρωνικής ενεργοποίησης. Οι νευρώνες του εγκεφάλου έχουν ήδη ενεργοποιηθεί πριν το «εγώ» αντιληφθεί ότι κάτι συμβαίνει, και το ερμηνεύσει κατά συνέπεια ως απόφαση.

The Libet experiment and its implications for conscious will. Faraday Paper 17. Διαθέσιμο στο: https://www.faraday.cam.ac.uk/wp-content/uploads/resources/Faraday%20Papers/Faraday%20Paper%2017%20Clarke_EN.pdf

Η ερμηνεία αυτής της ανακάλυψης δεν είναι απόλυτη και έχει διαιρέσει την επιστημονική κοινότητα σε τρεις βασικές κατευθύνσεις:

Η πρώτη κατεύθυνση (συμβατισμός), στην οποία ανήκει και ο ίδιος ο Libet στα τελευταία του γραπτά υποστήριζε, ότι αν και η εναρκτήρια νευρωνική ενεργοποίηση προηγείται της συνείδησης, η συνείδηση στα τελευταία χιλιοστά του δευτερολέπτου μπορεί να αναστείλει την πράξη που ο εγκέφαλος έχει ήδη ξεκινήσει. Υπό αυτή την οπτική, η ελεύθερη βούληση υπάρχει, αλλά σίγουρα κατα μια μορφή περιορισμένη, περισσότερο περιορισμένη από ότι η διαίσθηση μας, μας επιτρέπει να αισθανθούμε.

Η δεύτερη κατεύθυνση (ντετερμινισμός), την οποία ασπάζονται αρκετοί από την επιστήμη της ψυχολογίας και νευροεπιστήμης όπως ο Daniel Wegner ο Sam Harris κ.α., θεωρούν ότι και η ίδια η αναστολή μιας απόφασης είναι κι αυτή μια νευρωνική διαδικασία που εκτυλίσσεται πριν τη συνειδητή επίγνωσή της. Η αναστολή μιας βούλησης δεν είναι λιγότερο καθορισμένη από την έναρξή της. Υπό τη σκοπιά αυτής της οπτικής, η ελευθερία της βούλησης δεν μπορεί να αποδειχθεί.

Η τρίτη κατεύθυνση αφορά κυρίως τη κριτική πάνω στο ίδιο το πείραμα: αμφισβητεί αν η διεξαγωγή ενός τέτοιου πειράματος είναι ικανή να εξηγήσει ένα τέτοιου είδους φιλοσοφικό και νευροεπιστημονικό ερώτημα και να γενικευθεί σε πιο σύνθετα και μακροσκοπικά ζητήματα, όπως η ηθική. Βάση αυτής της κριτικής, δεν υπάρχει απαραίτητα άρνηση των ευρημάτων,

αλλα αμφισβήτηση της προέκτασης και γενίκευσης τους ως εξήγηση ευρύτερων φαινομένων.

“No matter what laws of physics govern a universe, there are inevitably facts about the universe that its inhabitants cannot learn by experiment or predict with a computation”
(Collins, 2009)

3.1 Η απόρριψη του ορθολογικού δρών

Το μοντέλο του ορθολογικού ψηφοφόρου αποτελεί ένα από τα επικρατέστερα θεωρητικά-μεθοδολογικά εργαλεία εξήγησης-ανάλυσης της ψήφου, του δρών και της συμπεριφοράς εν γένει: ένα άτομο που αξιολογεί κομματικά προγράμματα, σταθμίζει συμφέροντα, επεξεργάζεται πληροφορία και καταλήγει σε μια απόφαση που εκφράζει την αυτόνομη (πολιτική) του κρίση.

Το μοντέλο αυτό, υπό την οπτική του νεοτερμινισμού, η οποία γεινιάζει σε αρκετά σημεία με τον κοινωνιολογικό νεοθεσμισμό (DiMaggio & Powell, 1983) υπό την άποψη ότι αντιλαμβάνεται τους θεσμούς ως πολιτισμικά πλαίσια νοήματος εσωτερικευμένα στο άτομο, σαφώς και δεν μπορεί να σταθεί. Η ψήφος συγκεκριμένα και οι ατομικές επιλογές γενικότερα θα μπορούσαν να συσχετιστούν κυρίως με την κοινωνική ταυτότητα του ατόμου (τάξη, θρησκεία, εθνότητα, κοινωνικό περιβάλλον) και καθόλου με την ορθολογική αξιολόγηση (πολιτικών θέσεων, επιλογών κλπ). Υπο το πρίσμα αυτό, ακόμη και η ίδια η κοινωνική ταυτότητα είναι αποτέλεσμα κοινωνικών και βιολογικών παραγόντων που το άτομο (άβουλα) δεν επέλεξε. Παραγόντων που η συνείδησή του μερικώς αντιλαμβάνεται και μερικώς αγνοεί. Δηλαδή, ο ορθολογικός ψηφοφόρος και ο ορθολογικός δρών δεν αποτυγχάνει να λειτουργήσει σωστά ή λάθος, γιατί το «ορθολογικό» υπο αυτή την έννοια δεν υπάρχει.

3.2 Η απόρριψη της αξιοκρατίας

Η αξιοκρατία είναι η αρχή σύμφωνα με την οποία η επιλογή, η εξέλιξη και η επιβράβευση των ατόμων στην κοινωνία βασίζονται αποκλειστικά στις ικανότητες, τις γνώσεις, την αξία και τις επιδόσεις τους. Στόχος της είναι η διασφάλιση ίσων ευκαιριών και η τοποθέτηση των καταλληλότερων προσώπων στις κατάλληλες θέσεις, αυτές που “αξίζουν”.

Η αξιοκρατία βαδίζει στην ίδια λογική με αυτή του ορθολογικού ψηφοφόρου: Ο άνθρωπος επιλέγει ελεύθερα και αξίζει τα αποτελέσματα των επιλογών του. Ο πλούσιος εργάστηκε και αξίζει τον πλούτο του και οι υπόλοιποι δεν προσπάθησαν αρκετά.

Υπάρχουν όμως καθοριστικές σταθερές που το άτομο δεν επιλέγει (τα γονίδιά του, το οικογενειακό του περιβάλλον, τον τόπο και την εποχή που γεννήθηκε), και κατά συνέπεια δεν επιλέγει τον αντίκτυπο που θα έχουν αυτές και αμέτρητες ακόμα μεταβλητές πάνω στη βούληση του. Ο Robert Sapolsky (2023) το διατυπώνει στο βιβλίο του “Determined” ως εξής: ένας απόφοιτος και ένας σκουπιδιάρης θα είχαν τους αντίθετους ρόλους αν είχαν επακριβώς αντίθετες δομικές εισροές. Παρόλα αυτά συγχαίρουμε τον έναν και αγνοούμε τον άλλον. «Γνωρίζουμε ότι αυτό είναι αληθινό αλλά σπάνια το συλλογίζομαστε».

Ο ισχυρισμός ότι η αξιοκρατία πρέπει να μην υφίσταται ως αρχή είναι δύσκολος να υποστηριχθεί και πιθανότατα μη πρακτικός. Η ηθική της βάση ωστόσο, η ιδέα ότι η θέση κάποιου αντανάκλα την αξία του ως ανθρώπου, κρίνεται σε σημαντικό βαθμό ανυπόστατη. Ο φιλόσοφος Derk Pereboom (2014), σε μια ιδιαίτερα επεξεργασμένη ηθική θεωρία που στηρίζεται στην απόρριψη της ελεύθερης βούλησης, προτείνει αυτό που ονομάζει “forward-looking ethics”: η κοινωνική κατανομή, η θεσμική παρέμβαση και η ποινική δικαιοσύνη δεν δικαιολογούνται από το τι «αξίζει» κάποιος, αλλά από τα μελλοντικά τους αποτελέσματα: Την αποτροπή της βλάβης, την αποκατάσταση, την προστασία και τη λειτουργικότητα του κοινωνικού συνόλου.

Πρακτικά, αυτό δεν σημαίνει την εξίσωση όλων ή την κατάργηση των λειτουργικών διαφορών, αλλά μια αλλαγή στην ηθική αφήγηση: Ένας εγκληματίας μπορεί να φυλακιστεί όχι γιατί «αξίζει» την τιμωρία, αλλά γιατί η κοινωνία οφείλει να προστατευτεί και να αποτρέψει την επανάληψη. Σε κάθε περίπτωση, η ηθική νομιμοποίηση μετατοπίζεται από το «τι αξίζει το άτομο» στο «τι χρειάζεται ένα κοινωνικό σύστημα» και πως μπορεί να παράγει άτομα ικανά να συνεισφέρουν στην ευημερία του ίδιου του συστήματος.

3.3 Ο δομικός κονστрукτιβισμός του Pierre Bourdieu

Ο Pierre Bourdieu μέσα από το πεδίο της κοινωνιολογίας, εισάγει την έννοια του habitus: «Αποτελεί ένα σύνολο ιστορικών κοινωνικών σχέσεων πραγματωμένων στα πεδία που συναποτελούν το κοινωνικό σύμπαν και ενσταλαγμένων εντός των κοινωνικών υποκειμένων υπο τη μορφή νοητικών και σωματικών νοημάτων αντίληψης αξιολόγησης και δράσης. Είναι συστήματα προδιαθέσεων διαρκών και μεταθέσιμων, ως προς την εφαρμογή τους τους - κοινωνικά, πολιτισμικά δομημένες δομές προδιατεθειμένες να λειτουργούν ως δομούσες δομές, δηλαδή ως γενεσιουργές και οργανωτικές αρχές των πρακτικών και των αναπαραστάσεων».

Αυτό που ο νεοτερμινισμός από το πεδίο της νευροβιολογίας περιγράφει ως αιτιακή διαμόρφωση του εγκεφάλου, μπορούμε πιθανώς να επιχειρήσουμε να κάνουμε μια εννοιολογική σύνδεση με το habitus. Μια εσωτερικευμένη δομή που λειτουργεί ως μηχανισμός παραγωγής σκέψεων και πράξεων, χωρίς να γίνεται αντιληπτή ως εξωτερική επιβολή.

4. Αν όλα είναι προκαθορισμένα, πώς προκύπτει η αλλαγή;

Παραμένοντας στη γραμμή της προσέγγισης που το άρθρο αναλύει, το άτομο μπορεί να μην έχει την επιλογή των αιτιών που το καθορίζουν. Αλλά οι αιτιακά καθορισμένες πράξεις των ατόμων συγκροτούν μια κοινωνία. Δημιουργούν θεσμούς, κανόνες, πολιτισμούς, δομές. Και αυτές οι δομές επιστρέφουν και γίνονται οι εισροές που θα καθορίσουν ξανά τη βούληση στο άτομο.

Αυτή η αμοιβαία σχέση έχει αποτυπωθεί από τον Anthony Giddens (1984) συστηματικά μέσω της θεωρίας της δομοποίησης: οι κοινωνικές δομές παράγουν τη δράση των ατόμων, και η δράση των ατόμων αναπαράγει ή τροποποιεί τις δομές. Δεν υπάρχει προτεραιότητα

του ενός πάνω στο άλλο· υπάρχει συνεχής, αμοιβαία συγκρότηση. Με το παρόν άρθρο, καταβάλλεται μια προσπάθεια να τοποθετηθεί αυτή η διαλεκτική εντός ενός αυστηρότερου ντετερμινιστικού πλαισίου. Δηλαδή, οι κοινωνικές δομές παράγουν τη δράση των ατόμων, και η δράση των ατόμων αναπαράγει ή τροποποιεί βάσει του υπάρχοντος κοινωνικά και βιολογικά διαμορφωμένου γνωστικού συνόλου του ατόμου.

Πρόκειται για ένα σύστημα που εξελίσσεται, δέχεται νέες εισροές, και μπορεί να τροποποιηθεί ακόμα και με την παραδοχή της απόλυτης αιτιοκρατίας. Η ίδια η αναγνώριση αυτών των δομικών εισροών, δημιουργεί από μόνη της μια νέα εισροή στον (κοινό) νου, που παράγει νέα κοινωνικά αποτελέσματα και νέες συμπεριφορές. Έτσι προσεγγίζεται και η έννοια της αλλαγής, είτε την πράττουμε εν γνώση μας είτε όχι.

The knowledge of the knowledge is an effector in and of itself. (Sapolsky, “Determined”, 2023)

5. Συμπέρασμα

Ένα σύστημα που παράγει συμπεριφορές μέσω των εισροών που δίνει στα άτομα, και στη συνέχεια τιμωρεί αυτές τις συμπεριφορές με το πρόσχημα της ατομικής ελευθερίας, δεν κάνει τίποτε άλλο από το να τιμωρεί τις δικές του αποτυχίες. Γιατί η ευθύνη που του αποδίδουμε είναι η αντανάκλαση των συνθηκών που το έπλασαν. Είναι αυτονόητο πως ο μηχανισμός της τιμωρίας δε μπορεί να σταματήσει να υφίσταται, καθώς προφανώς και λειτουργεί ως ρυθμιστικός-αποτρεπτικός παράγοντας, για συμπεριφορές που αποκλίνουν από «υγιείς» κοινωνικούς στόχους. Το ίδιο ισχύει αντίστοιχα και για την αξιοκρατία. Αλλά είναι αποτελεσματικό να βρίσκεται το επίκεντρο εκεί, στις εκροές, στην έκβαση ενός φαινομένου δηλαδή, ή στις δομικές εισροές, ως παράγοντα αναπαραγωγής συμπεριφορών και αλλαγής;

Αν το άτομο (ανελεύθερο ή περιορισμένης ελευθερίας) διαμορφώνει την κοινωνία και η κοινωνία διαμορφώνει το άτομο, τότε η αναγνώριση αυτού του «ανθρώπινου περιορισμού» δεν αποτελεί στην πραγματικότητα περιορισμό;

Αναδεικνύονται αντιθέτως, οι μηχανισμοί μέσω των οποίων οι βουλήσεις μας, και επιτρέπεται σε ένα κοινωνικό σύνολο να δράσει πιο στοχευμένα (στις δομικές εισροές που παράγουν τα ίδια τα άτομα που το συγκροτούν) εκεί ακριβώς όπου η αλλαγή είναι πραγματικά δυνατή;

Και τέλος, αν είμαστε πράγματι το σύνολο των κοινωνικών και βιολογικών ερεθισμάτων μας, είναι οι ιδέες, οι αξίες και οι σκέψεις μας, η ταυτότητά μας;

Βιβλιογραφία

Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Stanford University Press.

https://monoskop.org/images/8/88/Bourdieu_Pierre_The_Logic_of_Practice_1990.pdf

Danziger, S., Levav, J., & Avnaim-Pesso, L. (2011). Extraneous factors in judicial decisions. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(17).
<https://doi.org/10.1073/pnas.1018033108>

Gazzaniga, M. S. (2011). *Who's in Charge? Free Will and the Science of the Brain*. Ecco.
<https://doceru.com/doc/vvvxvcs>

Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Polity Press.

Libet, B. (1983). Time of conscious intention to act in relation to onset of cerebral activity. *Brain*, 106(3). <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/6640273/>

Sapolsky, R. M. (2023). *Determined: A Science of Life Without Free Will*. Penguin Press.

Kern, S., Oakes, T. R., Stone, C. K., McAuliff, E. M., Kirschbaum, C., & Davidson, R. J. (2008). Glucose metabolic changes in the prefrontal cortex are associated with HPA axis response to a psychosocial stressor. *Psychoneuroendocrinology*, 33(4).
<https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2601562/>

Collins, G. P. (2009). Within any possible universe, no intellect can ever know it all. *Scientific American*, March, 2009.
<https://www.scientificamerican.com/article/limits-on-human-comprehension/?page=1>

Wegner, D. M. (2002). *The Illusion of Conscious Will*. MIT Press.

Pereboom, D. (2014). *Free Will, Agency, and Meaning in Life*. Oxford University Press.

DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*.
[http://www.iot.ntnu.no/innovation/norsi-pims-courses/harrison/DiMaggio%20&%20Powell%20\(1983\).PDF](http://www.iot.ntnu.no/innovation/norsi-pims-courses/harrison/DiMaggio%20&%20Powell%20(1983).PDF)

Εικόνες

Danziger, S., Levav, J., & Avnaim-Pesso, L. (2011). Extraneous factors in judicial decisions. *PNAS*, 108(17), 6889–6892.

The Libet experiment and its implications for conscious will. Faraday Paper 17. Διαθέσιμο στο:

https://www.faraday.cam.ac.uk/wp-content/uploads/resources/Faraday%20Papers/Faraday%20Paper%2017%20Clarke_EN.pdf